

Fazlurrahman'ı Doğru Anlamak,

Ahmet Tahir DAYHAN (editör),

İzmir: Tibyan Yayıncılık 2011, 288 sayfa

Ahmet Tahir Dayhan'ın muhtelif akademisyenlere ait on iki adet makaleyi bir araya getirmek suretiyle editörlüğünü üstlendiği *Fazlurrahman'ı Doğru Anlamak* adlı eser, müellifin yaklaşık on üç sayfalık önsözde belirttiğine göre, 30 Mart 2011 tarihinde gerçekleştirilen *Fazlurrahman'ı Anlamak* adlı panelden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Dayhan'a göre Fazlurrahman'ı anlama noktasında tek taraflı ve medhiye yönü ağır basan bir görünüm arz eden söz konusu panel, meselenin doğru şekilde anlaşılmasını temin etmediğinden, tanıtımını yaptığımız kitabın bu panele ve dolayısıyla Fazlurrahman'a bir eleştiri mahiyetinde vücuda getirildiği söylenilebilir. Kitabı telif etme sebebine dair izahatın ardından mevzu bahis panele katılan konuşmacıların Fazlurrahman hakkındaki bazı ifadelerine eleştiriler yönelten Dayhan, Fazlurrahman'ın görüşlerini hülasa ederek genel bir çerçeve çizdikten sonra önsözü tamamlamış ve eserdeki makaleleri konunun doğru şekilde anlaşılması noktasında oldukça fayda sağladığı görülen bir metotla sıralamıştır.

Fazlurrahman'ın çağdaşlaşma dönemi modernistlerinden biri olması hasebiyle müellif tarafından genel bir çerçeve çizmek maksadıyla ilk başa koyulduğunu düşündüğümüz “Çağdaşlaşma Dönemi Metodolojik Hadis Tenkidi Yöntemlerine Eleştirel Bir Bakış” adlı makalesinde yazar İbrahim Hatiboğlu, çağdaşlaşma döneminin tekabül ettiği tarihi kesiti, söz konusu dönemin önde gelen şahsiyetleri ve bunların görüşleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Oluşum ve sistemleşme dönemi şeklinde ikiye ayırdığı söz konusu süreçte gelişen çağdaş hadis tenkidi yöntemi hakkında bilgiler veren yazar, bu yöntemin temel özelliklerini ifade ettikten sonra klasik usûl ile mukayesesini yapmış, mevzu bahis yöntemin zafiyetlerini zikrederek metodolojiye dair bazı tekliflerde bulunmuştur. Makalede ele alınan meseleler Fazlurrahman'ın söz konusu edildiği bir esere girizgâh niteliğinde kabul edilebileceğinden, ilk sıraya yerleştirilmesi icap eden makale hususunda Dayhan'ın yerinde bir tercih yaptığı söylenilebilir.

Fazlurrahman'ın içinde yetiştiği, etkilediği ve etkilendiği ortama dair çizilen çerçevenin ardından ikinci sırada verilen Ebubekir Sifil'e ait “Fazlurrahman Kimdir?” adlı makalede Fazlurrahman'ın hayatı ve eserleri kısaca anlatılmış,

onun Kur'ân, sünnet, hadis, kelim ve tasavvuf hakkındaki görüşleri yazarın eleştirileri ile birlikte muhtasar şekilde zikredilmiştir. Sonraki makalelerde sırasıyla detaylı biçimde incelenen söz konusu görüşleri toplu halde ve kolay anlaşılır ifadelerle vermesi açısından Ebubekir Sifil'in makalesinin ikinci sırada serd edilmesinin fayda hâsıl ettiği açıktır.

Üçüncü sırada yer alan Ali Kuzudişli'ye ait "Fazlurrahman'ın Vahiyle İlgili Görüşleri ve Bu Görüşlerin Tenkidi" adlı makalede Fazlurrahman'ın vahye dair görüşleri uzun alıntılarla serd edilmiş ve bunların tenkidi yapılmıştır. Makalede ifade edildiğine göre Fazlurrahman'ın vahiy anlayışı, 'Allah'ın (c.c.) melek Cebrail (a.s.) vasıtası ile peygamberine hitabı' şeklinde Müslümanlar arasında yaygın olan vahiy anlayışından hayli farklıdır. İbn Sina'dan etkilenen Fazlurrahman vahiy sezginin ileri bir boyutu olarak ele almakta, sezgisel gücü çok fazla olan Hz. Peygamber'in düşünceler üzerine yoğunlaştığında diğer insanlardan daha çok merhale kat ettiğini, Kur'ân'ın toplu halde bir kuvve olarak Hz. Peygamber'in içinde bulunduğunu ve hadiseler cereyan ettikçe ayetlerin şuuraltından şuur mertebesine çıkarak onun dudaklarından döküldüğünü, Cebrail'in de sözü edilen bu kuvve yani ruhtan başka bir şey olmadığını ifade etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in Cebrail'i duyması ya da görmesi o düşünce üzerine çok yoğunlaşmasından kaynaklanan bir yanılısma olup, bu durumlar neticesinde onun dilinden dökülen kelim da, bu kelamı peygamberin içine yerleştiren Allah (c.c.) olduğu için yine Allah'a (c.c.) aittir. Ancak yazarın Fazlurrahman'a tenkit sadedinde belirttiği üzere eğer vahiy bir kuvvenin şuur altından şuur üstüne çıkması şeklinde cerayan etseydi, ifk hadisesi ya da inkitâ-i vahiy örneklerindeki gibi Hz. Peygamber'in zor durumda kaldığı zamanlarda vahyin derhal ortaya çıkması gerekeceği açıktır. Ne var ki durum hiçbir zaman bu şekilde olmamış, Allah (c.c.) vahyini dilediği zaman göndermiştir. Miraç hadisesini bir iç tecrübe şeklinde kabul eden Fazlurrahman'ın, Cebrail'i (a.s.) bir dış varlık olarak tasvir eden rivayetlerin uydurma olduğu şeklindeki görüşü de müellif tarafından tenkide tâbi tutulmuştur.

Fazlurrahman'ın vahiy ile ilgili görüşlerinin ileri bir boyutunu ele aldığı "İslâmî Vahyin Tarihe Taşınması" adlı makalede Ali Bulaç vahye dair genel kanaati ifade ettikten sonra Fazlurrahman'ın vahiy görüşünü, onun vahiy anlayışındaki sorunlu nokta olan Cebrail'e dair yaptığı beş ayrı tanım üzerinden açıklayarak tenkit etmiş ve yanlış yönlerini ortaya koymuştur. Bunun ardından vahiyle tarih arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorusuna cevap arayan müellif, Fazlurrahman'ın bu hususta benimsediği Kur'ân'ın tarihselliği görüşünü anlatırken, Kur'ân'ın ifade ettiği hükümlerin o döneme ait olduğunu ve Kur'ân'ın ruhunu yakalayarak evrensel ahlâk ilkelerine ulaşmak gerektiğini belirtmiş, Fazlurrahman'ın hareketini "önce zamanımızdan Kur'ân'ın indirildiği zamana gidiş ve sonra tekrar kendi zamanımıza dönüş" şeklinde tasvir etmiştir.

Fazlurrahman'ın hadis ve sünnetle ilgili görüşlerinin anlatıldığı Fatma Kızıl'a ait "Fazlurrahman ve Schacht'ın Hadis/Sünnetle İlgili Görüşlerinin Mukayesesi" adlı beşinci makalede yazar öncelikle, Fazlurrahman'ın İslâm kaynaklarıyla ilişkisinin varoluşsal bir yapı arz etmesi ve nebevi sünnetin kaynağı ile ilgili görüşleri bakımından Schacht'tan farklı olmakla birlikte hadis/sünnet anlayışında onunkine benzer bir çizgide ilerlediğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, Fazlurrahman'ın tasavvuruna göre nebevi sünnetin vazgeçilmez bir kaynak olarak başlangıçtan itibaren mevcut bulunduğu, ancak hem sayıca az hem de detaysız olduğu ifade edilmelidir. Ona göre nebevi sünnet ile sünnet özdeş kavramlar olmayıp sünnetin büyük kısmı, üzerinde icma edilmiş icthadlardan ibarettir. Yani ilk nesiller *nebevi sünneti* yorumlamışlar ve bu yorumlamalar sünnetin ayrılmaz parçası haline geldiğinden *yaşayan sünneti* ortaya çıkarmışlardır. Yazarın ifadelerinden anlaşıldığı üzere icma hususunda Schacht ile benzer görüşlere sahip Fazlurrahman, hadislerin, icma sayesinde yerleşik hale gelen yaşayan sünnetin sözel ifadeleri olduğunu ve Hz. Peygamber'den sonraki neslin onun hakkında bilgi edinmeye son derece iştiaq duymaları neticesinde teşekkül ettiğini ifade etmektedir. Bu anlamda her ne kadar teoride farklılık arz etseler de pratikte Schacht ile ortak bir noktada buluşan Fazlurrahman'ın, zaman zaman Schacht'a temel eleştiriler yönelmesine rağmen onun hadis ile ilgili görüşlerine benzer çok sayıda görüşe sahip olduğu söylenilebilir.

Fatma Kızıl'ın makalesinden sonra verilen "Fazlurrahman'ın Hadis ve Sünnet Ayrımı" adlı makalesinde İbrahim Hatiboğlu meseleyi hadis-sünnet ayrımına yönelik bir bakış açısıyla incelemeye tabi tutarak, öncelikle söz konusu ayrımı ilk yapandan başlamak üzere çağdaş düşünürlerin görüşlerine yer vermiş, müteakiben Şarkiyatçıların hadis ve sünnet ayrımı hususunda bilgiler verdikten sonra bu ayrımın en detaylı şekilde temas eden Fazlurrahman'ın konu ile ilgili görüşlerini tafsilatıyla serdetmiştir. Değerlendirme kısmında Fazlurrahman'ın fikriyatını tenkid süzgecinden geçiren Hatiboğlu, hadis ve sünnet kavramları arasında fark gözetmenin ne gibi sonuçlar doğuracağına dair tespitlerde bulunmuş ve Fazlurrahman'ın bu meseledeki görüşlerini temellendirdiği teorik çerçevenin sağlıklı gözükmediği sonucuna ulaşmıştır.

Dayhan'ın eserine aldığı yedinci makale olan Ebubekir Sifil'e ait "Hadis Tarihi Bağlamında Bir Fazlurrahman Eleştirisi" adlı makalede yazar önceki iki makalede ele alınan konularla benzer meseleleri işlemiş, Fazlurrahman'a göre sünnet, hadis, icma ve icthad kavramlarının içeriğinden bahsettikten sonra onun görüşlerinin bir kısmına dayanak teşkil eden Hz. Ömer'in uygulamalarının gerçekte ne ifade ettiğine temas etmiştir. Fazlurrahman'ın e silentio bir çıkarım yaparak, *hadis karşıtı hadis* diye tavsif ettiği *men kezebe* hadisinin Ebu Yusuf tarafından zikredilmediği gerekçesiyle uydurma olduğunu kabul etmesini doğru bulmayan yazar, onun Ebu Yusuf'un bir

eserinde söz konusu hadisi serd ettiğini gözden kaçırdığını ifade etmiş, *hadis yanlısı hadis* diye tavsif ettiği, ‘güzel bir söz duyarsanız onu alın, çünkü ben söylemişimdir’ sadedindeki hadisin de mevzu hadis kaynaklarında bile yer almayan asılsız bir iddiadan ibaret olduğunu belirtmiştir. Daha sonra hadis hareketinin İmam Şafii ile başladığını iddia eden Fazlurrahman’ın bu görüşünü tasfiye edecek nitelikte tespitler ortaya koyan Ebubekir Sifil, isnadın önemi, işlevi, güvenilirliği, başlangıcı gibi meselelerden bahsederek Fazlurrahman’ın konu hakkındaki görüşlerinin yanlışlığına işaret eden ifadeler kullanmıştır.

Ali Kuzudışli’ye ait “Fazlurrahman’ın Tenkit Ettiği Bazı Hadisler” adlı makalede yazar, yukarıda ifade edilen hadis karşıtı hadisten başlamak üzere üç hadisi daha incelemeye tâbî tutmuş ve Fazlurrahman’ın söz konusu hadisler hususundaki iddialarının temelsiz olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç bölümünde Fazlurrahman’ın hadis anlayışını kısaca özetleyen yazar, Fazlurrahman’ın hadisler hakkında yaptığı yorumları ‘subjektif ve ilmi olmaktan uzak’ ifadeleriyle tavsif etmiştir.

Fazlurrahman’ın hadis ve sünnete dair görüşlerine işledikten sonra Dayhan, onun hikmet, maslahat, icthad gibi hususlardaki fikriyatını ele alan makalelere yer vermiş ve konuya girizgâhı Ebubekir Sifil’in “Fazlurrahman’da Hikmet/Makasıd/Maslahat” adlı makalesi ile yapmıştır. Adı anılan makalede yazar Ebubekir Sifil, mezkûr kavramların Fazlurrahman’ın önerdiği sistemin tutarlılığı açısından son derece mühim olmasına rağmen onun tarafından beklenildiği kadar sık kullanılmadığını, bu kavramlara işe yaradıkları ölçüde başvurulduğunu ifade etmektedir. İstihsan ve maslahat-ı mürselenin Fazlurrahman nezdindeki manalarına dikkati çeken yazar, hikmetten bahsederken Fazlurrahman’a göre Kur’ân’ın toplumsal öğretisinin özünü hikmetin teşkil ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Fazlurrahman’ın geleneksel İslam hukukunda ahlâkın yer almadığı gerekçesiyle söz konusu sistemin ahlâkı esas alan yeni bir yöntemle dizayn edilmesi gerektiğini savunduğu ve probleme çözüm olarak da, ‘tekil olaylardan genel ilkenin tespiti ve bu ilke doğrultusunda yine tekil başka hadiseler hakkında akıl yürütebilme kabiliyetinin geliştirilmesi’ şeklinde hülâsa edilebilecek *iki yönlü bir hareketi* önerdiği söylenmelidir. Makalenin devamında yazar söz konusu öneriyi tafsilatıyla açıklayarak Fazlurrahman’ın konu hakkındaki görüşlerine ve örneklerine yer vermiştir.

“Modernist Proje ve İctihad” adlı makalesinde Hayreddin Karaman çağdaşlaşma dönemi düşünürlerinin kullandığı icthad usûlünü, geleneksel icthad yöntemini eleştiren İkbâl, Arkoun ve Fazlurrahman üzerinden anlatmış ve yukarıda *iki yönlü hareket* olarak belirtilen Fazlurrahman’ın önerdiği usûlü teşkil eden yöntemi ele almıştır. Modernizm öncesindeki icthad hakkında da bilgiler veren yazar, geleneksel ve çağdaş icthad usûllerinin karşılaştırmasını yaptıktan sonra Fazlurrahman’ın usûlüne eleştiri getirerek bu yöntemin hatalı taraflarına işaret etmiştir.

Eseri “Modernist Yorumun Teknolojik Çıkarları” makalesi ile dâhil edildiği görülen Yasin Aktay farklı bir bakış açısıyla, son üç yüz yıllık süreçte yaşanan sanayileşme, kentleşme gibi küresel olgularla birlikte mütalaa edilen modernizmin, insanın teknolojik bir çıkarı olduğunu savunmaktadır. Buna göre modernliğin bir sonucu olarak kendini diğer varlıklardan üstün adetmeye başlayan insan, bu bakış açısıyla kendisi dışındaki her şeye karşı yaptığı her türlü muameleyi haklı görmekte, bu da tabii olarak teknolojinin eskisinden daha hızlı gelişmesine katkı sağlamaktadır. Modernizmin felsefi temellerini yeterince sorgulamadan yapılacak hiçbir tenkidin sağlıklı kabul edilemeyeceğini belirten Aktay, bir modernist olarak Fazlurrahman’ın da söz konusu sorgulamayı yeterince yapmadığını ifade etmekte ve buradan hareketle Fazlurrahman’ın modernizm bağlamındaki görüşlerine eleştiri getirmektedir.

Eserin son makalesini teşkil eden editör Ahmet Tahir Dayhan’a ait “İstişrak ile İstişhad Edilir Mi?” makale ise meseleye son noktayı koyduğu kabul edilebilecek bir mahiyet arz etmektedir. Söz konusu makalede modernizmin etkilendiği bir alanı teşkil etmesi hasebiyle oryantalizmden bahseden yazar, Goldziher ve Juynboll’un fikirlerini, hakikatlerin üstünü örtmek amacıyla İslâm düşüncesi ve kaynaklarında yapmaya cehd ettikleri tahrifatı detaylı örneklerle açıklamıştır. Son kısımda, oryantalist eserlerinin tercümelerinin yayımlanmasında ancak bir ilmî tenkid ile birlikte gerçekleştiği takdirde fayda mülâhaza edilebileceğini söyleyen yazar, müteakiben şarkiyatçı söylemler ile istişhadın sakıncalarına temas etmiştir.

Netice itibariyle; öncelikle meseleye dair genel bir çerçeve çizme ve ardından konuyu daha detaylı şekilde inceleme imkânı sağlayan makaleleri oldukça sistemli ve anlamayı kolaylaştıracak şekilde sıralanmış vaziyette sunan Ahmet Tahir Dayhan’ın, Fazlurrahman’ın doğru şekilde anlaşılması noktasındaki amacını büyük ölçüde gerçekleştirdiği söylenilebilir. Bu anlamda *Fazlurrahman’ı Doğru Anlamak* adlı bu eserin Fazlurrahman’ı tanımak isteyen herkes için mühim bir kaynak mesabesinde kabul edilmesi gerektiği de ayrıca ifade edilmelidir.

Hatice ÖĞÜTCÜ

UÜ, İlahiyat Fakültesi, BURSA